

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 52, Aralık/December 2024, 147-169

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/88485>

ISSN 2791-6812

Câhiliyye Dönemi Kadın Şairi Hırnık Bint Bedr ve Şiirleri: Tematik ve Retorik Bir İnceleme

The Female Poet of the Jâhiliyya Period Kharnîq bint Badr and Her Poetry: A Thematic and Rhetorical Analysis

Yazar Bilgisi Author Information

Nurullah ORUÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Gaziantep, Türkiye
Asst. Prof., Gaziantep Islamic University of Science and Technology Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Türkiye
nurullah.oruc@gibtu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-4487-4140

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1449091
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
08 Mart/March 2024	10 Aralık/December 2024

Öz

Câhiliyye Dönemi şiirlerinin kahir ekseriyeti erkek şairler tarafından nazmedilmiştir. O çağda yaşayan kadınların toplum nezdindeki konumu itibariyle şairlik vasfının erkeklere nispeten geri planda kalması tabiidir. Kadın şairlere ait olan şiirlerin de büyük kısmı belli başlı konularla münhasırdır. Bunlar daha çok mersiye temalı manzumelerdir. Kadın şairlere ait bu manzumelerde hasımları tarafından katledilen kişinin menkıbelerini anlatıp onun ayrılığına hayıflanırken diğer yandan onu öldüren düşmanlarından intikamının alınmasını gaye edinerek bağlı olduğu kabilesini kıskırtıp hamaset yapmaktadır. Kadına ait şiirlerin daha çok bu açıdan ihtimam gördüğü mülahaza edilmektedir. Gerek ihtiva ettiği konular, gerekse tazammun ettiği belâğî sanatlar yönünden kadınların şiirleri bağlamında yapılan çalışmaların sayısının az olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların genelinde kadın şairlerin biyografileri, edebi kişilikleri ve şiirlerinin muhteva yönünün ele alındığı görülmektedir. Çalışmamızda ise bir kadın olarak İslam öncesi toplumda yaşayan şairlerden Hırnık Bint Bedr'in hayatı, şairlik vasfı, tematik ve retorik bakımlardan şiirleri ele alınmıştır.

Bu çalışmada Hırnık'ın şiirleri ele alınırken hangi edebi sanatın, hangi konulu şiirde yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın hedefi adından söz edilen şairin şiirinde ne gibi konulara yer verildiğini, bunlar arasında mana ve edebi bir bağın olup olmadığını; daha çok hangi temalara ağırlık verildiğini, onun şiirlerinin nazmedildiği aruz ölçülerinin türlerini, bedi ilmi yönünden hangi belagat sanatlarını ihtiva ettiğini, bir olay veya sebep üzerinde mi ortaya çıktığını; şiirlerin içeriğiyle ihtiva ettiği belagat sanatları arasındaki münasebeti tespit etmektir. Bu araştırmanın diğer çalışmalara da bir basamak oluşturması beklenmektedir.

Araştırmada ağırlıklı olarak temel edebi kaynaklar esas alınarak konu ele alınmaya çalışılmış, bazen de günümüzde yapılan bilimsel içerikli çalışmalardan da istifade edilmiştir. Makalenin sınırını aşacağı düşüncesinden hareketle bilimsel metotla ele alınan bu çalışmamızda mezkûr şairin şiirleri, edebi içeriğin yanı sıra belagat olarak sadece bedi sanatı yönüyle ele alınmıştır. Bunun yanında şiirlerinin yapısal özelliklerine, yani hangi bahir vezniyle yazıldığına da temas edilmiştir.

Araştırmada Hırnık'ın şiirlerinin, onun trajik bir hayat yaşamasına neden olan kocası, kardeşi, oğulları ve akrabalarının feci bir şekilde öldürülmesi sonucunda nazmedildiği saptanmıştır. Bu şiirlerde işlenen ana temaların mersiye ve hicviye olduğu, bedî sanatlardan ise ağırlıkta manaya süs katan unsurların yer aldığı görülmektedir. Hırnık'ın ağırlıklı olarak ağıtsal konulu bestelediği şiirde ölen kimsenin cömertlik ve kahramanlıkla nitelendirilmesi o dönemde bu iki hasletin ne denli mühim olduğunu ortaya koymaktadır. Hırnık'ın şiirinin örnekleminde olduğu gibi Arap darbimeselinin bazı yerlerde şiirlere dercedildiği dikkati çekmektedir.

Hırnık'ın şiirinde muhassinât-ı maneviyye/manaya güzellik katan bedi sanatlardan tıbâk, mübalağa, iltifât, tevriye, cem', itilâf, irsâd, idmâc, ve istitbâ' işlenmiştir. Muhassinât-ı lafziyye/lafza süs veren sanatlardan ise sadece cinâs ve muvazene sanatlarına başvurulduğu tespit edilmiştir. Bu sanatlardan tıbâk, Hırnık'ın mersiye konulu şiirinde işlenmiş olup hakiki anlamda kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belagat, Hırnık, Câhiliyye Dönemi, Şiir

Abstract

The overwhelming majority of the poems of the Jāhiliyya period were written by male poets. Therefore, the poetry by the women living during this period naturally fell behind, compared to poetry by men, due to women's status in the society. Most of the poems by female poets are confined to certain subjects. These are predominantly verses on the theme of marsiya. In these verses, the female poet not only tells the legends of the person who was murdered by his enemies and laments his death, but she also shows valour and incites her tribe to take revenge on the enemies who killed him. It is thought that poems by women were more favoured from this point of view. There is a paucity of research on women's poems in terms of both the subjects they address and the rhetorical devices they use. A small number of studies discuss biographies of female poets, their literary personalities and the content of their poems. The present study focuses not only on the life of Kharniq bint Badr, a female poet who lived in the pre-Islamic society, but also on her poetry in terms of poetic qualities, along with the thematic and rhetorical aspects of her poetry.

The present study investigates which literary devices were used in the thematic poetry of Kharniq while discussing her poems. The purpose of the study is to investigate the themes addressed in the poetry of Kharniq, whether there is a meaningful and literary connection between them, which themes are emphasised, the types of 'arūd system in which her poetry was written, which rhetorical devices her poems contain in terms of rhetoric (balāgha), the reason why they were written. It also aims to determine the relationship between the content of the poems and the rhetorical devices used in them. This study is expected to be a stepping stone for other studies.

The present study addresses the subject based on basic literary sources, and it also benefits from scientific studies conducted recently. Adopting a scientific method, it examines Kharniq's poems only in terms of the art of badī' as a rhetorical as well as literary device, due to reasons of space in this article. In addition, the structural properties of her poems i.e., which baḥr meter they were written by were also discussed.

The present study revealed that Kharniq wrote her poems due to the tragic murder of her husband, brother, sons and relatives, which caused her to lead a tragic life. It is seen that the main themes of these poems are lamentation and satire, and among the badī' arts; the elements that embellish meaning are predominant. The deceased are characterised with generosity and heroism in Kharniq's poetry with a predominantly lamentative theme. This indicates how important these two qualities were during the Jāhiliyya Period. As in the sample of Kharniq's poetry, it is noteworthy that some figurative expressions in Arabic are incorporated into poetry in some places.

Kharniq's poetry used ṭibāq, mubālagha, iltifāt, tawriya, jam', itilāf, irsād, idmāj, and istitbā', which are among the devices that add beauty to intrinsic embellishments to meaning (al-muḥassināt al-ma'nawīyya). As for the arts that add embellishment to words (al-muḥassināt al-lafziyya), it was found that only the arts of jinās and muwāzana were used. Among these arts, tibāq was used in Kharniq's poetry about marsiya and it was used in its real meaning.

Keywords: Arabic Language, Rhetoric, Kharniq, Jāhiliyya Period, Poetry

Giriş

Şiir, Arap dili edebiyatında birçok açıdan büyük öneme sahiptir. Arap ediplerinden İbn Reşîk el-Kayrevânî (öl. 456/1064), Arap halkının şiire bu ismi vermelerinin sebebinin şiir vesilesiyle şuurlu ve basiretli olmalarına bağlar. Şiiri değerli kılan temel unsurlar; sezgi, ilham, düşünce, hayal, lafız-mana arasındaki güçlü bağ, ahenk, kafiye ve şiir sözlerini şiir maksadıyla söylemektir.¹ Câhiliyye Döneminde şair birçok konuda mensup olduğu kabilenin sesidir. Bu durum kabileler arasında cereyan eden savaşlarda daha belirgindir. Nitekim şair bu gibi durumlarda söyleyeceği şiirle kavmine cesaret vererek onların maneviyatına müspet yönde tesir etmektedir. Buna istinaden şiiri özendiren kimi vesileler mevcuttur. Araplar'ın *Dûmetü'l-Cendel*, *Ukâz* ve *Zülmecâz* gibi panayirlarda şiir müsabakaları tertip etmeleri buna örnek teşkil etmektedir. Müsabakada başarı sağlayan şairlerin şiirleri bir ödül mahiyetinde Kâbe'nin duvarlarına asılarak herkesin göreceği şekilde teşhir edilirdi. Bundandır ki bu kasidelere *el-muallakât* adı verilmiştir.²

Çalışmamızda *belagat* teriminin yerine kullanılan *retorik* kelimesini tercih etmemizde de bu durumun payı vardır. Zira bu sözcük her ne kadar belagat ile aynı anlamda kullanılmışsa da daha çok muhatabı ikna etme bilimi olarak tanımlanmaktadır. İlerleyen satırlarda temas edileceği üzere Câhiliyye Dönemi kadın şairlerin mersiye ve hamaset gibi konulu şiirleri bu durumu etkili bir biçimde yansıtmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda bu ıstılahı kullanmayı uygun gördük. Diğer yandan mezkûr sözcüğün belagat karşılığında kullanıldığına dair ilk dikkat çeken kişinin Kindî (ö. 252/866 [?]) olduğu söylenmektedir.³

Câhiliyye Döneminin mahsulü olan şiir, Arap halkının âdet ve kültürlerini, hayat şartlarını, nesep ve kabilelerine dair bilgileri bir arada toplayan müdevvenattır. Arap dilcisi Câhiz (öl. 255/869) bu hususu şöyle özetlemektedir: “*Her ümmetin, medeniyetinin ihya ve bekası için güvendiği türlü kaynakları vardır. Câhiliyye Döneminde yaşayan Arapların bu konudaki temel dayanağı ise kafiye ve aruz veznindeki şiir mecmuasıdır.*”⁴ Edebiyatçı İbn Kuteybe (öl. 276/889) de bu konuda şunu söylemiştir: “*Şiir, Arapların bilgi hazinesi, Arap edebiyatını muhafaza eden ve nesepleri kayıt altında tutan bir belge niteliğindedir.*”⁵ Buna göre şiirin, müzikal yanı, kafiye, ölçü, lafız-mana münasebeti gibi tesir edici öğeleriyle ruha hitap etmesi açısından nesre nazaran ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Şiirin ehemmiyetini gösteren en önemli hususlardan biri de Kur'ân-ı Kerim'de ve Hadis-i Şerif'te yer alan bazı kelime ya da ifadelerin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamasıdır. Misal olarak tefsir veya hadisin şerhine ilişkin çoğu kaynakta anlaşılması güç yahut anlamıyla ilgili ihtilaf bulunan bir kelimeye mana verilirken şiirlerden örnek verilmek

¹ Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-ş-i'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beirut: Dâru'l-Cil, 1981), 1/20.

² Durmuş, “Şiir”, 39/144.

³ Geniş bilgi için bk. Mahmut Kaya, “Hitabet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/157; William Smyth, “Retorik ve Belâgat İlmi: Hıristiyanlık ve İslâm”, çev. Abdullah Yıldırım, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 13/1 (2013), 168.

⁴ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/51.

⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 20.

suretiyle müşkülâtın giderildiği mülâhaza edilmektedir.⁶ Hz. Ömer bin Hattâb (r.a.) “Câhiliyye şiirlerinizi muhafaza edin ve onlardan asla şaşmayın. Zira bunlar hem Kitâb’ınızın hem de sizin lisanınıza ait ifadelerin manalarını ihtiva etmektedir”⁷ şeklinde tavsiyelerde bulunması da şiirin önemini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Hz. Abdullah b. Abbâs r.a. (ö. 68/687)’in “Kur’an’da geçen garip kelimelerin anlamlarını öğrenmeyi arzu ediyorsanız bunu şiirde bulun. Çünkü şiir Arapların divanıdır”⁸ ifadesiyle bu hususun önemi üzerinde durmuştur. Arap dili belagatinin öğrenimi için vazedilen kuralların ve bununla ilgili bilgilerin teyidi için şiirlerden misaller verilmesi de⁹ şiire olan teveccühü bariz bir şekilde göstermektedir.¹⁰

Mevcut bilgilere göre Câhiliyye Döneminin mahsulü olan şiirlerin çoğu erkek şairler tarafından nazmedilmiştir. O devride yaşayan kadının toplumdaki konumu itibariyle şairlik yönünün erkeklere nazaran geri planda kalması tabiidir. Kadına nispet edilen şiirlerin de çoğu belli başlı konularla sınırlıdır. Bunlar genellikle mersiye içerikli manzumelerdir. Yani o çağdaki kadınının şairlik yönünü öne çıkaran şiirler mersiye temalı olanlardır. Onun nazmettiği bu şiirlerde bir yandan hasımları tarafından öldürülen kişinin menkıbelerini anlatıp onun ayrılığına hayıflanırken aynı zamanda onu katleden düşmanlarından intikamının alınması için bağlı olduğu kabilesini tahrik edip hamaset yapmaktadır. Özellikle İslam Öncesi Dönemde cereyan eden ve *Eyyâmü’l-Arab* diye bilinen bazı savaşların ateşini körükleyen, kadınların kışkırtıcı şiirleridir. Mesela Tağliboğullarıyla Şeybanoğulları kabileleri arasında kırk yıl kadar süren Besûs Savaşı’nın müsebbibi Şeybanoğullarından Besûs isimli bir kadının şiiri olmuştur.¹¹ Dolayısıyla kadına ait şiirler daha çok bu yönden ihtimam gördüğü mülâhaza edilmektedir.

Gerek içerdiği konular bakımından gerekse tazammun ettiği edebi sanatlar itibariyle kadınların şiirleri çerçevesinde yapılan çalışmaların az sayıda olduğu mülâhaza edilmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı şöyledir:

- Aysel Ergül, *Cahiliye döneminde şiir ve kadın şairler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.

⁶ Mesela bk. Ebû’l-Hasen Muḳâtil b. Süleyman, Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân, thk. Abdullâh Maḥmûd (Beyrut: Müessesetü’t-Târîhi’l-‘Arabî, 2002), 5/107; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hacer, 2001), 8/45; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vîlü muḥtelifi’l-ḥadîs*, (Dımaşk, el-Mektebetü’l-İslâmî, 1999), 466; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbü’rî, *Müşkilü’l-ḥadîs ve beyânüh*, thk. Mûsâ Muhammed Ali (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1985), 186-187.

⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Girnâtî, *el-Muvâfaḳât*, thk. Meşhûr b. Hasan (Kahire: Dâru İbn Affân, 1997), 1/58.

⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-aḥlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1996), 2/198.

⁹ Mesela bk. Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1988), 3/255; Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberrid el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Kâmil fi’l-luġa ve’l-edeb*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabî, 1997), 1/60.

¹⁰ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ‘ulûmi’l-luġa*, thk. Fuâd Ali Mansûr, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1998), 2/374.

¹¹ Geniş bilgi için bk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ vd. *Eyyamülarab fi’l-cahiliye* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.), 142-145; Nurullah Oruç, *Cahiliyye Döneminde kadın şairler ve şiirleri* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2024), 27.

- Edibe Şulul, *Arap Edebiyatı Kadın Şairlerinden el-Hansâ'nın Edebi Kişiliği ve Şiirlerinin Tahlili*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Afaf Fadl Mohamad, *Câhiliye Dönemi Kadın Şairlerinin Şiirleri Bağlamında Câhiliye'de Kadın İmajı*, Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- A. Yaşar Koçak, "Şair Câriyeler", *Şarkiyat Mecmuası Dergisi* 9 (Aralık 2006), 35-44.

- Esat Ayyıldız, "El-Hansâ' Bint 'Amr: Eski Arap Şiirinde Öncü Bir Mersiye Şairi Hanım" *Mütefekkir* 7/13 (Haziran 2020), 201-224.

Amal İzzuddîn Hasan, *Anâsıru'd-dirâseti'l-fenniyye âmmeten ve fî şî'ri Leylâ el-Ahyeliyye hâssaten*, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Yukarıda mezkûr çalışmaların, genelde kadın şairlerin hayatları, edebi kişilikleri ve şiirlerini tematik açıdan ele aldığı dikkat çekmektedir. Çalışmamızda ise meşhur muallaka şairi Tarafe b. el-Abd'ın kız kardeşi olan Hırnık Bint Bedr'in şiirleri muhteva ve belâğî üslup açısından incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı şairin, şiirinde ne tür temalar işlediğini, bunların arasında anlam ve edebi bir münasebetin olup olmadığını ve daha çok hangi konuya ağırlık verdiğini; şiirlerinin hangi aruz ölçüleriyle telif edildiğini, bedi ilmi açısından hangi belagat unsurlarını ihtiva ettiğini ve bunların içinde ağırlıkta hangilerinin ön planda olduğunu, bir olay üzerinde mi inşa edildiğini; şiirlerin muhtevasıyla içerdiği belagat unsurları arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır.

Çalışmamızın konusu dört ana başlık altında incelenmiştir. İlkinde Hırnık'ın hayatına dair bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere yer verilirken hem bu konuda mevcut biyografik ve edebi kaynaklardan yararlanılmış hem de onun şiirlerinin muhtevasından esinlenmiştir. İkinci başlığın altında Hırnık'ın şiirinin genel özellikleri irdelenmiştir. Üçüncüsünde şiirin ihtiva ettiği konulara yer verilmiştir. Son başlıkta ise şiirde manayı ve lafzı tezyin eden bedî sanatları ele alınmıştır.

Makalede yer alan şiirlerin tercümesi yapılırken motamot çeviri yerine şiirin mana ve mefhumu yansıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmada birden fazla yer alan aynı şiir, gerek duyulmadıkça tekrar çevirisine yer verilmemiştir. Bu husus ilgili dipnotta da belirtilerek şiirin ilk geçtiği yere işaret edilmiştir. Araştırmamızda daha çok temel edebi kaynaklara müracaat edilmiş, zaman zaman akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

1. Hırnık bint Bedr'in Hayâtı

Hırnık'ın biyografisine geçmeden önce ona verilen bu ismin kavramsal inceliğine temas etmekte fayda mülâhaza edilmektedir. *Hırnık* kelimesi esasen *yavru tavşan* anlamına gelmektedir.¹² Daha sonra bu sözcük özel isim olarak kadınlar için de kullanılmıştır.¹³ Bu ismin özellikle kadına verilmiş olmasının sebebi muhtemelen beli yumuşak olan tavşan yavrusu anlamını havi olmasıdır. Kadın ile tavşanın arasındaki

¹² Ebu'l-Fađl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), 10/78.

¹³ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-'edeb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 5/55; Hırnık bint Bedr bint Hifân, *Dîvânu Hırnık*, thk. Yüsrâ Abdülgani Abdullah. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1990), 8.

yumuşaklık benzetmesi hakikî anlamın yanında mecazî olarak da düşünülebilir. Yani kadının yumuşak huyluluğu, zarafeti, cilvesi ve sevimli olma yönü, tavşan yavrusunun yumuşaklığına benzetilerek kendisinin bu isimle adlandırıldığı değerlendirilmektedir. Recez şiiriyle meşhur olan Rû'be b. el-Accâc (ö. 145/762)'ın söylediği aşağıdaki iki beyit buna delil teşkil etmektedir:¹⁴

إِذَا الْعُجُورُ غَضِبَتْ فَطَلَّقِي
وَأَعْمِدُ لِأُخْرَى ذَاتَ دَلٍّ مُونِقِي
وَلَا تَرَضَّاهَا وَلَا تَمَلَّقِي
لَيْتَةَ الْمَسِّ كَمَسِّ الْخَزْنِقِي

İhtiyar zevcen kızarsa hemen onu boşa.

Yaltaklanıp onu memnun etme boşa.

Başkasına yönel; cilvesi hayran bırakana.

Yumuşak dokunuşlu, benzer yavru tavşana.

Hırnik bint Bedr'in hayatıyla ilgili olarak fazla bilgi mevcut değildir. Doğum tarihine ilişkin bir bilgi olmayan Hırnik'in 570 yılı civarında vefat ettiği söylenmektedir.¹⁵ İslam öncesi dönemde birçok şair yetişmiştir. O dönemde şiire çok önem verildiği halde çeşitli sebeplerden dolayı dönemin şairlerinin biyografisi hakkındaki bilgi kısıtlıdır. O devirde yaşayan kadınların genel olarak geri planda bırakılması da onların hayatıyla ilgili geniş bilgiye sahip olmanın önüne geçmiştir. Hırnik da Câhiliyye Devri şairlerinden olması hasebiyle hayatıyla ilgili malumatın sınırlı olması normaldir.

Besûs Harbinden sonra zuhur eden bu şair,¹⁶ Sa'doğulları kabilesinden olan Bedr b. Hifân'ın kızıdır. Annesi Verde hanımdır. Kimi rivayetlere göre Hırnik, meşhur muallaka şairi Tarafe b. el-Abd (ö. 564)'ın anne tarafından kız kardeşidir. Bazı rivayetlerde ise onun halasıdır. O'nun kocası -şiirlerinde de yansıdığı üzere- Esedoğulları Kabilesinin lideri olan Bişr b. Amr'dır. Alkeme adında da bir oğlu vardır.¹⁷ Alkeme, Kulâb Dağı'nda Esedoğulları'yla savaşırken babası ve baba tarafından olan Hassân ve Şurahbîl adlarında iki kardeşiyle birlikte öldürülmüşlerdir. Muharebenin gerçekleştiği mekân itibarıyla bu hadisenin adı Kulâb Günü (Olayı/savaşı) diye tarihe geçmiştir. Hırnik bu olay üzerine kocası ve oğulları için mersiye söylemiştir:¹⁸

مَنْتَ لَهُمْ بِوَالِدَةِ الْمَنَايَا
فَكَمْ بِقُلَابٍ مِنْ أَوْصَالِ خَزْقِي
بِحَرْفِ قُلَابٍ لِلْحَيْنِ الْمَسُوقِ
أَجِي ثِقَّةً وَجَمِجَمَةً فَلِيْقِي

Onların eceli Vâile'nin eliyle oldu.

Ölüm onları Kulâb'ın ucunda mukadder anda buldu.

¹⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 8/359-360.

¹⁵ Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Ya'kûb Şeyho el-Yesûî, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye* (Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Mürselîn el-Yesuiyyîn, 1890), 327.

¹⁶ Ömer Rıdâ Kehhâle, *A lâmu'n-nisâ' fî 'âlemi'l-'Arab ve'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/348.

¹⁷ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 5/55; Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî el-Horasânî el-Bağdâdî, *Şâ'îrâtü'l-Kabâil'il-Arabiyye*, thk. Sâmî Mekkî el-Ânî (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 2007), 105-109; Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz el-Bekrî, *Mu'cemu me'sta'cem*, thk. Mustafa es-Sekkâ, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts.), 3/1088.

¹⁸ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 5/55 Ş; Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Ya'kûb Şeyho el-Yesûî, *Riyâdu'l-edeb fî merâsî şevâ'iru'l-'Arab* (Beyrut: Matba'atu'l-Katolikiyye li'l-âbâi'l-yasû'ıyyîn, 1897), 24.

Kulâb'da cömert ve emin kişilere aittir;

Nice kesilmiş uzuvlar, yarılmış başlar...

Hırnık'ın şairlik vasfını öne çıkaran hususun bu hadisenin olduğu düşünülmektedir. Çünkü onun şiirinin çoğu bu savaşta öldürülen kocası ve oğulları ve dönemin Bahreyn valisi tarafından idam edilen kardeşi Tarafe hakkındadır.¹⁹ Tarihte Eyyâmü'l-Arab (Kabileler arasında meydana gelen savaşlar) Araplar için önemli tarihi olaylardır. Birbirine çatışan kabilelerin şair ve hatipleri, savaş bitiminden sonra o günü anlatıp yad etmesi bunun bariz göstergesidir.²⁰ Eyyâmü'l-Arab'dan biri de kuşkusuz sözünü ettiğimiz Yevm Kulâb'dır. Binaenaleyh o günde öldürülenlerin akrabası olan Hırnık'ın bununla ilgili nazmedip söylediği şiirinin yankılanması beklenen bir durumdur.

Şiirlerinden de anlaşıldığı üzere Hırnık'ın trajik bir yaşam öyküsü söz konusudur. Öyle ki birilerinin gammazlığı sebebiyle kardeşi Tarafe'nin feci bir şekilde azaları kesilerek idam edildiğine tanıklık etmiştir. Bu olaydan çok geçmeden Esedoğulları'yla cenk eden kocasının ve oğullarının hunharca öldürüldüğü haberini almıştır. Bundandır ki onun şiirlerinin çoğu başta kocası olmak üzere ölen akrabalarıyla ilgili mersiyelerden ibarettir.²¹ Hırnık'ın, kardeşinin vefatına nazaran kocasının ölümüne olan hüznünü daha çok belli ettiği, şiirlerinde bariz olarak görülmektedir. Bunun sebebi muhtemelen kocasının bir kabile lideri olması ve ölen evlatlarıyla birlikte intikamının alınması için kendi kavmini kışkırtmasıdır. Aynı durum kardeşi Tarafe için söz konusu değildir. Bunun nedeni Hırnık'ın kardeşinin resmi bir otorite tarafından infaz edilmesidir. Kardeşi için intikam almak istediği muhataplar ise onun için komplo kurup öldürülmesine sebep olanlardır.²²

2. Hırnık bint Bedr'in Şiirine Genel Bakış

Hırnık'ın şiirleri farklı aruz vezinlerde bestelenmiştir. Bunlar *tavîl*, *vâfir*, *kâmil* ve *serî'* bahirleridir. Daha çok bahr-i vâfir türündendir. Bu şiirlerin en uzununu on en kısa olanı ise iki beyitten oluşmaktadır. Genelde ikişer ve üçer beyit şeklinde nazmedilmiştir.²³ Hiciv ve mersiye içerikli bu şiirlerin yaklaşık olarak yarısının tenbîh edatlarından (أ) ile başlaması dikkati çekmektedir.²⁴ Hırnık'ın şiirlerinin üçte birinin kafiyeleri râ harfiyle bitmektedir. Diğerleri ise ağırlıkta ince olmak üzere farklı harflerden oluşmaktadır.²⁵ Hırnık'ın bazı şiirlerinde Arap darbimeseline de yer verildiği görülmektedir. Bahr-i vâfir vezinindeki aşğıdaki beyit bunun tipik örneğidir:²⁶

أَلَا مَنْ مَبْلَغُ عَمَرَ بْنِ هِنْدٍ وَقَدْ لَا تُغْدِمُ الْحَسَنَاءُ ذَامًا

Hey! Amr b. Hind'e kim haber salacak?

Belki güzel kadın da kusurdan ari değil.

¹⁹ Kehhâle, *A fâmu'n-nisâ'* 1/348; Emrullah İşler, "Tarafe b. Abd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/14.

²⁰ Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-Arab" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14.

²¹ Hırnık, *Dîvânu Hırnık*, 17.

²² Şairin bununla ilgili şiiri hiciv bahsinde zikredilmiştir.

²³ Hırnık, *Dîvânu Hırnık*, 32-61; Abdülâlim el-Kureydî, *Eş'âru nisâ'i'l-Câhiliyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2019), 86-89.

²⁴ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 24, 25, 32, 33, 35, 36, 37.

²⁵ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 22-37.

²⁶ Hırnık, *Dîvânu Hırnık*, 52; Luvîs Şeyho, *Riyâdu'l-edeb fî merâsî şevâ'iru'l-'Arab*, 35.

Bu beytin ikinci mısrasının tamamı darbimesel²⁷ olup şiire uyarlanmıştır. Bu deyimle âdemoğlunun kusursuz bir varlık olmadığı anlatılmak istenmiştir.²⁸ Bu durum Câhiliyye döneminde şiir kadar darbimesel de önemli bir edebi metin olduğunun açık bir göstergesidir. Aynı zamanda meselin şiirlere yansıtılmış olması şiirle ortak noktalarının olduğuna işarettir. Bu hususlardan biri her iki metnin de muhatabı etkileme ve ikna etme özelliğini taşıyor olmasıdır. Yine bundan şiire dercedilen darbimesellerin vezinli olduğu anlaşılmaktadır. Bu da onların şiirle olan bir başka ortak yönünü ortaya koymaktadır.

Diğer yandan mesellerin kaybolmasının önüne geçilip muhafaza altına alınmasında onların şiirlerde kullanılmasının da büyük bir payının olduğunu görmek gerekir. İşte bu paya sahip olanlardan biri de bahse konu olan Hırnik bint Bedr ismindeki kadındır. Bu kadının günümüze kadar ulaşan şiirleri sayıca az olsa da kaynaklarda onun kadın şairler zümresi arasında zikredilmesi ve Arap edebiyatı tarihi sahnesine çıkmasında etkili olmuştur. Kimi meşhur dilci, edip ve münekkitler, Hırnik'in şiirlerine ayrı bir ihtimam göstermişlerdir. Bunların bir kısmı onun şiirlerini rivayet etmiş, bazıları da telif ettikleri eserlerde istişhâd mahiyetinde kullanmışlardır.²⁹ Bu durum hem dil hem de edebiyat açısından onun şairlik vasfını ve şiirlerinin önem derecesini ortaya koymaktadır.

Neticede bir kimsenin şiirde önde olmasında her zaman kaleme aldığı şiirlerin çokluğu belirleyici değildir. Nitekim o çağda kimi zaman tek kaside, bazan birkaç beyit, bazansa sadece bir beyit, şairi toplum nezdinde şöhret ve itibar sahibi kılabilmektedir. Bu, şiirin son derece değer bulduğu toplumun bu manada kemiyetten çok, keyfiyete önem verdiğini gözler önüne sermesi açısından oldukça dikkate şayandır. Yani şiir kalbe olan nüfuz ve tesiri nispetinde hüsnü kabul görmekte, onu yazan kişi de aynı ölçekte adından söz ettirebilmektedir. Özetle söylemek gerekirse; şairi şair kılan onun şiirinin niceliği değil, niteliğidir.³⁰

Câhiliyye Döneminde araştırmamıza konu olan Hırnik'in ismini taşıyan başka kadın şairler de mevcuttu. Dolayısıyla Hırnik'in şiirlerini derleyen kimi müdevvinler bazı şiirlerin sözü edilen Hırnik'a mı, diğer Hırniklar'a mı ait olduğunun tespiti konusunda zorluk çekmişlerdir. Bu, bazı şiirlerin anılan şaire nispeti konusunda şüphe uyandırmaktadır. Kaynaklarda adından söz edilen şairin biyografisi ve şiirleri hakkında fazla malumatın bulunmaması ise tabiatıyla bu şüpheyi farklı bir boyuta taşımaktadır. Ancak mezkûr şairin Bişr b. Amr isminde kocasının olduğu çoğu edip ve münekkitler tarafından kabul edilmektedir. Bu da mevzubahis şiirlerin aidiyeti problemini önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Nitekim şair -ilerleyen başlıklarda temas edileceği üzere- şiirlerinde Bişr adındaki bir adamdan söz etmektedir. Çoğunluğa göre bu adam Hırnik'in kocasıdır.³¹

Öte yandan bahsimize konu olan şairin, kocası olduğu söylenen Bişr'den Alkame adındaki bir oğlunun olduğu da rivayetler arasındadır. Çağdaş Arap edebiyatının temsilcilerinden Hüseyin Nassâr (ö. 1438/2017), Hırnik'in şiirlerinin edisyon kritiğini yaptığı çalışmasında Alkame'nin söz konusu şairin oğlu olduğuna ilişkin hiçbir kuşkusunun

²⁷ Zeyd b. Abdullah b. Mesûd b. Rifâa, *el-Emsâl* (Dimaşk: Daru Saduddin, 2002), 1/276.

²⁸ Ahmed Muhtar Abdulhamit, *Mu'cemü'l-luğal-Arabiyye el-Mu'âsıra* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2008), 2/1469.

²⁹ Hırnik, *Dîvânu Şi'ri'l-Hırnik*, thk. Hüseyin Nassâr (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1996), 10.

³⁰ Geniş bilgi için bk. Mustafâ Sâdık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2008), 387.

³¹ Hırnik, *Dîvânu Şi'ri'l-Hırnik*, 5.

olmadığını söyler.³² Şair, babasıyla birlikte düşmanları tarafından öldürülen Alkame'ye aşağıdaki beyitlerde görüldüğü şekilde mersiyeleer dizmiştir:³³

فَلَا وَأَبِيكَ أَسَى بَعْدَ بَشِيرٍ عَلَى حَيٍّ يَمُوتُ وَلَا صَدِيقٍ
وَبَعْدَ الْحَيْرِ عَلَقَمَةَ بْنِ بَشِيرٍ إِذَا نَزَّتِ النُّفُوسُ إِلَى الْحُلُوقِ

Babana yemin ederim;

Can boğaza dayandığında,

Bişr ve oğlu Alkame'den sonra yas tutmam.

Ne ölen bir canlının ne de bir dostun ardından.

Bu beyitlerde soy bakımından nispetinde kuşku olmayan Alkame'den söz edilmesi, tartışmaya sahne olan şiirin Hırnık b. Bedr'e ait olduğunun net bir ifadesidir.

Yukarıda ismine atıfta bulunduğumuz Arap edebiyatı araştırmacısı Hüseyin Nassâr, kendisi tarafından Hırnık'a ait şiirlerinin tahkik edildiği divanda şu ifadelerle yer vermektedir: "Bu divanda ve başkasında Hırnık'a ait tahkikini yaptığımız şiirler, kayaklarda az sayıdadırlar. Fakat bu şiirler, en meşhur ve en güvenilir ravilerden olan Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) tarafından nakledilmiştir."³⁴ Bu da mezkûr şaire nispet edilen şiirlerin tevsiki noktasında önemli bir argüman olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Netice itibariyle Hırnık ismini taşıyan şairlerde mülâhaza edilen isim karışıklığı, çalışmamızın konu edindiği şiirlerin aidiyetinde şüphe görüntüsünü verse de yukarıda serdedilen delillerin bu vehmi bertaraf ettiği ortadadır.

3. Hırnık'ın Şiirinde İşlenen Temalar

Bu kadının şiirinde hiciv ve mersiye konularının işlendiği görülmektedir. Ağırılıkta mersiye içeriklidir. Bununla beraber ana temaları mersiye ve hiciv olan bu şiirlerin, dolaylı olarak medîh ve fahr konularını da tazammun ettiği mülâhaza edilmektedir.

3.1. Risâ'/Mersiye

Risâ' lügatte *birine merhamet etmek, şefkat göstermek ve onu övmek* anlamlara gelir.³⁵ İstilahta ise ölen bir kimsenin sahavet, cesaret, hayırseverlik gibi vasıflarını nazım halinde zikrederek ona hayıflanmak ve üzüntüyü dile getirmektir.³⁶ Câhiliyye devrinde bu tür şiir hassaten muharebelerde ölenler için söylenmiştir.³⁷ Mersiye özellikle kadınların

³² Hırnık, *Dîvânu Şi'ri'l-Hırnık*, 6.

³³ Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edeb*, 5/54.

³⁴ Hırnık, *Dîvânu Şi'ri'l-Hırnık*, 8.

³⁵ Halîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî -İbrahim es-Semerrâî (Beyrut: Müessesâtu'l-A'lemî, 1988), 8/234-235; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/309; Ya'kûb Firûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011), 869.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/309; Cevvâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab, kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001), 9/153.

³⁷ Harun Ögmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 175.

şiiirlerinde görülmektedir.³⁸ Hırnik'in şiiiri de bunlardandır. Onun mersiye türünden nazmettiği şiiirlerin çoğu kocası Bışr b. Amr hakkındadır.³⁹ Misal:⁴⁰

أَلَا ذَهَبَ الْخُلَالُ فِي الْقَفَرَاتِ وَمَنْ يَمَلُّ الْجَفَنَاتِ فِي الْحَجَرَاتِ
وَمَنْ يُرْجِعُ الرُّمَحَ الْأَصَمَّ كُعُوبُهُ عَلَيْهِ دِمَاءُ الْقَوْمِ كَالشَّقِرَاتِ

Hey dinleyin! Çöllerde yol alıp gitti kervan.

Yemek kaplarını kim dolduracak kıtlık olduğu zaman.

Uçları keskin olan mızrağı da kim geri getirecek?

Laleler misali üzerine bulaşmış düşmana ait kan.

Ana teması mersiye olan bu beyitlerin, zımnen fahr/övgü ve hamaset konuları da havi olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Nitekim burada şair bir yandan kocasının vefatına hüznünü dile getirirken, diğer yandan onu cömertlik ve kahramanlıkla tavsif ederek hamaset yapmaktadır. Hırnik, ölüm haberini aldığı kardeşi Tarafe b. el-Abd (ö. 564) için de mersiye söylemiştir.⁴¹

عَدَدْنَا لَهُ خَمْسًا وَعِشْرِينَ حَجَّةً فَلَمَّا تَوَقَّأَهَا إِسْتَوَى سَيِّدًا فَخَمَّا
فُجِعْنَا بِهِ لَمَّا رَجَوْنَا إِيَابَهُ عَلَى خَيْرِ حَالٍ لَا وَلِيدًا وَلَا قَحْمَا

O'nun için yirmi beş yıl saydık.

Onu tamamladığında kadri yüce bir lider oldu.

Dönüşünü umarken ölüm haberiyle sarsıldık.

En güzel vaziyette; ne çocuk ne de ihtiyar idi.

Hırnik, ana konusu mersiye olan bu iki beyitte, kaybettiği kardeşine hayflanırken, onun değerli bir önder olduğuna temas etmektedir. Dolayısıyla bu manzumenin mersiyeyle birlikte fahriyeyi de konu edindiği âşikârdır. Öte yandan şair, kardeşinin ölümünden dolayı hissettiği acıyı dile getirirken onun öldüğü yaşa değinerek teselli bulmaya çalışması dikkati çekmektedir. Yani şair bir taraftan çektiği ızdırabı ifade ederken diğer taraftan yaralarını sarmaya çaba göstermektedir. Bazı mersiye konulu şiiirlerde öldürülen kişinin intikamının alınması için kışkırtıcı ifadelere de yer verilerek hamaset yapılmaktadır.⁴² Hırnik ise kardeşinin intikamının alınması için bu yola başvurmadiğı mülahaza edilmektedir.

3.2. Hiciv

Medîh'in sözlükteki anlamı, sözü heceleyerek telaffuz ederek birinin kusurlarını dile getirerek onu zem etmektir. İstılahtaki anlamı ise şiiirde birini ayıplamak ve aşağılamaktır.⁴³ Hiciv, hicvedenin kin beslediği kimseye karşı öfke ve nefret duygusunu ifade etmesidir.⁴⁴ Arap kadim şiiirinin ürünü olan hiciv, Araplar nezdinde büyük bir öneme sahiptir. Eski Arap toplumunda savaşlarda düşmana karşı etkin bir silah konumundaydı.

³⁸ Yahya el-Cubûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî hasâisuhu ve fûnûnuh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 311-314.

³⁹ Hırnik, *Dîvânu Hırnik*, 32-61.

⁴⁰ Hırnik, *Dîvânu Hırnik*, 48.

⁴¹ Hırnik, *Dîvânu Hırnik*, 32.

⁴² Mesela bk. Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 27-33.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/353.

⁴⁴ Cubûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 339.

Şair, bir taraftan bu içerikli şiirlerle, düşmanların kalbine korku salarak morallerin bozulmasına yol açarken, diğer taraftan müntesip olduğu kabilenin maneviyatını yükselterek onlara cesaret vermeyi sağlamıştır.⁴⁵ Şair bağlı olduğu kabile veya toplumun gür sesidir. Binaenaleyh hicvin doğuşu ve mevcudiyetini, kabilecilik anlayışıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Câhiliyye döneminde yaşayan kadın şairlerin, az da olsa hiciv konulu şiirleri mevcuttur. Hırnık'ın bazı şiirleri de bunlardandır. Bu şairin hicivle ilgili söylediği iki şiiri bulunmaktadır. Üçer beyitten oluşan bu şiirlerin her ikisi de şairin kardeşi Tarafe ile dönemin hükümdarı arasında koğuculuk yapan ve dolayısıyla kardeşinin ölümüne sebep olan Amr Abd (öl.?) hakkındadır.⁴⁶ Bunlardan biri bahr-ı tavîl ölçüsünde nazmedilen aşağıdaki şiirdir:⁴⁷

أرى عبدَ عمرو قد أساط ابنَ عمِّه وأنصَجَه في عَلِيٍّ قِدْرٍ وما يَدْرِي
فَهَلَّا إِبْنَ حَسْحَاسٍ قَتَلْتِ وَمَعْبِدًا هُمَا تَرَكَكَ لَا تَرِيثُ وَلَا تَبْرِي
هُمَا طَعَنَّا مَوْلَاكَ فِي عِظْفِ صُلْبِهِ وَأَقْبَلْتِ مَا تَلْوِي عَلَيَّ مَحَجَّرِ تَجْرِي

Görüyorum Amr Abd'in, amcasının oğlunu nasıl hançerlediğini.

Onu tenceredeki kaynar suda haşladı bilmeden âkıbetini...

Gücün yetiyorsa öldürseydin ya Hashâsoğlu ve Mabed'i!

Oka tüy takamaz ve onu yontamaz hale getirdiler seni...

Onlar, sırtından hançerlediler senin efendini.

Sen ise arkana bakmadan kaçıp kurtardın kendini.

Şair, bu beyitlerde kardeşinin ölümüne yol açan Amr Abd'a ürkeklik ve acizlik vasıflarını isnat ederek onu hicvetmiştir.

4. Hırnık'ın Şiirindeki Belâği Unsurlar

Bu bölümde Hırnık'ın şiirinde kullanılan belâği sanatlar bedî' ilmi açısından incelenmiştir. Bu disiplin *el-muhassinâtu'l-ma'neviyye* ve *el-muhassinâtu'l-lafziyye* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁴⁸

4.1. el-Muhassinâtu'l-Ma'neviyye/Manayı Süslendiren Sanatlar

Bedî' ilminde *el-Muhassinâtu'l-ma'neviyye*, manaya süs katan sanatlardır. Bu sanatlar, şiirin özü ve kaynağı olan tefekkür ve tahayyüle bağlı olması hasebiyle büyük bir önem taşırlar. Yüze yakın olan bu sanatların⁴⁹ tamamını bir makalede irdelemek sınırı aşacağı düşünülmektedir. Bu sebeple bunlardan sadece araştırmamıza konu olan Hırnık'ın şiirinde başvurulan sanatlara yer verilmiştir.

⁴⁵ Hanna el-Fahûrî, *Tarihu'l-edebi'l-Arabî* (Beyrut: Matbaatu'l-Bulisiyye, ts.), 65; İsmail Durmuş, "Hiciv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/447.

⁴⁶ Şeyho, *Riyâdu'l-edebe*, 36-37.

⁴⁷ Şeyho, *Riyâdu'l-edebe*, 36-37.

⁴⁸ Ebû Ya'kûb Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ülûm*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014), 532.

⁴⁹ Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmî ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 25-511.

4.1.1. Tıbâk

Manaya edebi güzellik katan tıbâkın lügat anlamı, devenin, arka ayağını ön ayağın bastığı yere koymasındır.⁵⁰ İstilahtaki manası ise birbirine karşıt anlamlı iki kelimeyi bir arada zikretmektir.⁵¹ Bu sözcük, *mutabaka*, *tatbik* ve *tezat* kavramlarıyla da ifade edilmiştir. Çağdaş araştırmacılardan Abdulaziz Atik, bu kelimenin sözlük anlamıyla terim anlamı arasında herhangi bir münasebetin olmadığını öne sürmektedir.⁵² Bu kelimenin sözlükteki anlamına bakıldığında devenin ön ve arka ayaklarından söz edildiği görülmektedir. *Ön-arka* sözcükler zıt anlamlı olduğuna göre kanaatimizce bu kelimenin yine tezatlık ifade eden terimsel anlamıyla irtibatlandırılabilir. Bu sanat Hırnık'ın şiirinde dört yerde kullanılmıştır. Bunların tamamının mersiye şiirinde kullanılması göze çarpmaktadır. Bu yerlerde kullanılan karşıt anlamlı kelimeler şunlardır: *فقر - غنى*, *فكم - وليد*, *حي - يموت*, *ياشلي-genç*, *zengin-fakir*, *ölüm-kalım*.⁵³

Bu sanat hakiki veya mecazi lafızlarla kullanılmaktadır. Mesela “نام الولد ثم استيقظ” çocuk uyudu sonra uyandı” cümlesindeki *uyumak* ve *uyanmak* sözcükleri gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla buradaki tıbak da hakikidir. Buna mukabil olarak “استيقظ الغافل من نومته” gafil uykusundan uyandı” cümlesinde yer alan aynı sözcükler mecazi anlamdadır.⁵⁴ Hırnık'ın şiirindeki tıbak, kullanıldığı yerlerin tümünde hakiki manadadır. Şairin, dillendirdiği aşağıdaki beyti bunun tipik örneğidir:⁵⁵

هَذَا تَنَائِي مَا بَقِيَتْ لَهُمْ وَإِذَا هَلَكْتُ أَجَنِّي قَبْرِي

Yaşadıkça dilim onları böyle över.

Öldüğümde ise kabrim beni örter.

Bahr-i kâmil ölçüsünde nazmedilen bu beyitte yer alan *بقي* *kalmak/yaşamak* ve *هلك* *helak olmak/ölmek* sözcükleri birbirine karşıt anlamlıdır. Binaenaleyh burada tıbak sanatına yer verildiği aşıkardır. İki zıt anlamlı kelime menfilik ve müspetlik bakımından birbirinden farklı değilse bu tıbaka, *tıbâku'l-îcâb* denilmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla buradaki tıbak da bu kabildendir. Öte yandan bu beyitte kullanılan zıt anlamlı kelimeleri gerçek manada olduğundan tıbak da hakikidir.

Tıbak sanatı, bazen farklı türden olan iki karşıt anlamlı kelime arasında olduğu da görülmektedir. Hırnık'ın bahr-i vâfir vezninde söylediği aşağıdaki beyitteki tıbak bunun bariz örneğidir:⁵⁷

فَلَا وَأَبِيكَ أَسَى بَعْدَ بَشْرِ عَلَيَّ حَيٍّ يَمُوتُ وَلَا صَدِيقِي

Babana yemin ederim ki Bişr'den sonra yas tutmam.

Ne ölen bir canlının ne de bir dostun ardından.

⁵⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/595.

⁵¹ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn: el-kitâbe ve's-şi'r*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-Unsuriyye, 1998), 307.

⁵² Abdulaziz Atik, *İlmu'l-bedî'* (Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.), 76.

⁵³ Kureydî, *Eş'âru nisâi'l-Câhiliyye*, 85, 86, 88.

⁵⁴ Atik, *İlmu'l-bedî'*, 78.

⁵⁵ Hırnık, *Dîvânu Hırnık*, 46.

⁵⁶ Ayrıca bk. Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmî ve Sanatları*, 28.

⁵⁷ Hırnık, *Dîvânu Hırnık*, 39.

Bu beyitte anlamca birbirleriyle tezat olan *يَمُوتُ olüyor* ve *حَيٌّ canlı* kelimelerin türleri farklı olup bunların biri fiil diğeri ise isimdir. Yaşamak-ölmek anlamındaki karşıt kelimeler gerçek anlamda olduğundan buradaki *tbâk* da hakikidir.

4.1.2. Mübalağa

Manayı süslendiren belâğî sanatlardan biri de kuşkusuz mübalağadır. Mübalağa sözlükte sınırı aşmak, aşırıya gitmek ve abartmak anlamlara gelmektedir. Mübalağanın terim anlamı ise vasıflarda aşırıya kaçmaktır. Anamlı bir cümle tamamlandığı halde ona ilave yapılması mübalağadır.⁵⁸ Bu aşırılık bazen aklen mümkünken bazen değildir.⁵⁹ Hırnık'ın bahr-i vâfir vezninde söylediği aşağıdaki beyitte yapılan mübalağa aklen mümkündür.⁶⁰

هُمُ جَدَعُوا الْأُنُوفَ وَأَوْعَبُوهَا فَمَا يَنْسَأُ لِي مِنْ بَعْدُ رِيْقِي

Burunları kesip kökten söken onlardır.

Boğazım yutkunamaz oldu gayri.

Bu beytin ilk mısrasındaki “هُمُ جَدَعُوا الْأُنُوفَ burunları kesen onlardır” cümlesi, tam anlam ifade etmektedir. “أَوْعَبُوهَا onları (burunları) kökten söktüler” ifadesiyle de mübalağa yapıldığı ortadadır. Burnu kökten sökmek makul bir durum olduğundan buradaki mübalağa da aklen mümkündür.

4.1.3. İltifat

İltifat manayı güzelleştiren belâğî bir unsurdur. Bu kavram sözlükte *dönmek, çevirmek, meyletmek, vazgeçmek* gibi manalara gelmektedir.⁶¹ İltifât bedi ilminde İbnü'l-Esîr'in deyimiyle “konuşan birinin kelimeler ederken, muhataptan gaibe, gaipten muhataba, geçmiş zamandan gelecek zamana, gelecek zamandan geçmiş zamana vb. yönelmesidir” şeklinde tanımlanmamaktadır.⁶² Bu sanatla ilgili muhtelif tanımlar yapılsa da yukarıdaki tanım ön plandadır.⁶³ İltifat sanatı, Hırnık'ın şiirinde de tezahür etmiştir. Onun şiirindeki iltifat gaipten muhataba dönme şeklinde olup üç yerde görülmektedir.⁶⁴ Bunlardan biri bahr-i vâfir ölçüsünde nazmedilen aşağıdaki beyitlerdir:⁶⁵

أَلَا هَلْكَ الْمُلُوكُ وَعَبْدُ عَمْرٍو وَخُلَيْتِ الْعِرَاقُ لِمَنْ بَغَاهَا

فَكَمْ مِنْ وَالِدٍ لَكَ يَا بَنَ بَشْرٍ تَأَزَّرَ بِالْمَكَاوِمِ وَأَزْتَدَاهَا

Hey! Abd Amr dahi krallar helak oldu.

Irak ülkesi de ona zulmedenlere kaldı.

Ey Bişroğlu! Nice ataların var senin!

Değerli hasletleri giyinip kuşandı.

⁵⁸ Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, 365; Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tezz, *el-Bedî'* thk. İrfan Mutarrıci (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 2012), 85.

⁵⁹ Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 91.

⁶⁰ Hırnık, *Dîvânu Hırnık*, 42.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Meselü's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâir*, thk. Ahmed el-Hüfi-Bedvî Tabâne (Kahire: Daru Nahdati Mısır, ts.), 2/167.

⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, 2/168

⁶³ Geniş bilgi için bk. Atîk, *İlmu'l-bedî'*, 146.

⁶⁴ Kureydî, *Eş'ârü nisâi'l-Câhiliyye*, 86-87.

⁶⁵ Hırnık, *Dîvânu Hırnık*, 53.

Bu şiirin ilk beytinde gaip sığası kullanılmışken ikinci beyit muhatap sığasıyla irad edilerek iltifat yapılmıştır.

4.1.4.Tevriye

وَرَى fiilinin mastarı olan bu kavram, sözlükte bir haberi gizleyip onun yerine başkasını göstermek anlamındadır.⁶⁶ Buna *ihâm*, *tevcih* ve *tahyîr* de denilmiştir.⁶⁷ İstilahta ise “söz sahibinin iki manaya gelen bir lafzı zikredip bu lafzın ilk akla gelen yakın anlamını gizleyerek uzak manayı kastetmesidir.”⁶⁸ Bu kelimenin sözlük ve terim anlamlarının içeriğine bakıldığında her ikisinin arasında anlam bakımından münasebetin olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Zira ikisinde de gizlemek anlamı söz konusudur. Hırnık’ın nazmettiği aşağıdaki beyitte tevriye bulunmaktadır:⁶⁹

فَكَمِّ مِنْ وَالِدِكَ يَا بَنَ بَشِيرٍ تَأَزَّرَ بِالْمَكَايِمِ وَازْتَدَاهَا

Beyitte yer alan والد sözcüğün yakın anlamı babadır. Ancak şairin bu kelimeyle dedeyi kastettiği bir gerçektir.⁷⁰ Şiirde nicelik anlamını ifade eden “كَمِّ” edatı da bunun bariz göstergesidir. Çünkü öz ve birinci derece akrabadan olan babayı kastederek “senin nice babaların” şeklinde anlam verilmesi düşünülemez.

4.1.5. Cem’

Cem’ sanatı “birden fazla şeyi tek hükümde toplamaktır.” Bir başka ifadeyle “cem’, iki veya daha fazla şeye bir hüküm isnat etmektir.”⁷¹ Ayet, hadis, şiir ve nesirde çokça görülen⁷² bu sanattan Hırnık’ın şiirleri de nasibini almıştır. Bahr-i vâfir vezninde nazmedilen aşağıdaki beyit bunun misalidir:⁷³

أَلَا هَلَكَ الْمُلُوكُ وَعَبْدُ عَمْرٍو وَخُلَيْتِ الْعِرَاقُ لِمَنْ بَعْدَهَا

Beyitte bahsi geçen krallar ve Abd Amr adındaki kişi helak olma hükmünde ortaklırlar. Binaenaleyh burada cem’ söz konusudur. Yine Hırnık’ın bahr-i vâfir ölçüsünde kocası için nazmettiği mersiye konulu şiirden şu beyitte de cem’ yapılmıştır:⁷⁴

فَعَادَرَ مَغْقَلًا وَأَخَاهُ حِصْنًا عَفِيرَ الْوَجْهِ لَيْسَ بِيذِي أَنْتِهَاصِ

Ma kil’i ve kardeşi Hısn’ı terketti yerlerde.

Doğrulmamak üzere yüzleri çamura bulaşmış halde

Beyitte isimleri anılan *Ma kil* ve *kardeşi Hısn* terkedilmeleri bakımından aynı hükme sahiptirler. İşte bu sanata *cem’* denilmektedir. Yukarıda verilen beyitler, bir tarafta söz konusu sanatın atf harfi vasıtasıyla belirttiğini ortaya koyarken öte tarafta şiirlerdeki kullanım sıklığını gözler önüne sermektedir. Buna göre zaman zaman *mana harfleri* diye

⁶⁶ Muhammed Murtaza el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Küveyt: Vizâretu’l-İrşâd ve’l-Enbâ’, 2001), 40/191.

⁶⁷ Atîk, *İlmu’l-bedî’*, 122.

⁶⁸ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, thk. Muhammed et-Tuncî (Beyrût: Dâru Mektbeti’l-Me’ârif Nâşirûn, 2015), 301.

⁶⁹ Bu beytin çevirisi bir önceki konunun başlığı altında verilmiştir.

⁷⁰ Şeyho, *Riyâdu’l-edeb*, 36.

⁷¹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, 425.

⁷² Atîk, *İlmu’l-bedî’*, 155-156.

⁷³ Bu beytin çevirisi iltifat başlığı altında verilmiştir.

⁷⁴ Şeyho, *Riyâdu’l-edeb*, 35.

isimlendirilen edatlar da bu tür edebi sanatların oluşmasında etkin bir biçimde işlev gördüğü barizdir. Diğer yandan atıf harfiyle yapılan cem'in şiirde olduğu kadar nesirde pek dikkat çekmediği görünmektedir. Nitekim bu sanatın ahengin ve lafız estetiğinin sağlanması bakımından şiirde daha fazla tezahür etmesi tabiidir. Bu durum aynı zamanda me'âni ile bedi ilmi arasındaki ilişkiyi de net bir şekilde ortaya koymaktadır.

4.1.6. İtilâf

İtilâf, lügatte uyuşmak ve uyum sağlamak anlamına gelmektedir. Bunun diğer adları *mürââtü'n-nazîr*, *tenasüp*, *tevfik*, *münasebet*, *muvafakat* ve *telfiktir*.⁷⁵ İtilâfın terim anlamı ise "mana yönünden aralarında münasebet bulunan lafızların birbirine uygun olarak bir arada zikredilmesidir."⁷⁶ Buna göre bu sanatın sözlük ve terim anlamları arasında anlam ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Hırnik'in bahr-i vafir ölçüsünde söylediği aşağıdaki beyit bunun örneğidir.⁷⁷

نَدَايَ لِلْمُلُوكِ إِذَا لَقَوْهُمْ حُبُوا وَسُقُوا بِكَأْسِهِمُ الرَّحِيقِ

Onlar, padişahın nedimleridirler.

Onlarla karşılaştıklarında taltif edilip şarap kadehlerinden içirilirler.

Bu beytin birinci dizesinde yer alan نَدَايَ sözcüğü نَدِيم kelimesinin çoğulu olup bunun anlamı biriyle şarap içmede eşlik edip onunla ünsiyet kuran kimse/kimselerdir.⁷⁸ İkinci mısradaki "سُقُوا بِكَأْسِهِمُ الرَّحِيقِ" şarap kadehlerinden içirilirler." cümlesi mana bakımından bu kelimeyle uyumlu olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Binaenaleyh bu beyitte itilâf sanatına başvurulduğu barizdir. Yine Hırnik'in bahr-i vafir ölçüsünde bestelediği aşağıdaki beyit bu kabildendir:⁷⁹

بِأَيْدِيهِمْ صَوَارِمٌ مُرَهَقَاتٌ جَلَاهَا الْقَيْنُ خَالِصَةُ الْبَيَاضِ

Ellerinde keskin kılıçlar vardır.

Bileyici onları bilemiş, bembeyazdır.

Bu beytin birinci mısrasında zikredilen صَوَارِمٌ kelimesi *keskin* anlamına gelmektedir.⁸⁰ Bu sözcük, ikinci mısradaki yer alan "جَلَاهَا الْقَيْنُ" *bileyici onları bilemiş*" cümlesiyle manaca uyumludur. Bunun devamında zikredilen "خَالِصَةُ الْبَيَاضِ" saf beyaz/bembeyaz" ifadesi de demircinin kılıcı bilerken cilalayıp parlatması anlamındaki الْقَيْنُ ifadesiyle anlam bakımından örtüşmektedir. Zira kılıcın pastan arındırılması, onun berrak ve apak olmasını sağladığı malumdur. Dolayısıyla bu sözlerde itlâf söz konusudur.

4.1.7. İrsâd

Sözün manasına güzellik katan edebi sanatlardan biri de irsâdtr. اَرْصَدَ fiilinden türetilen bu kelimenin lügat anlamı hazırlamaktır.⁸¹ Bedi ilmindeki tanımı ise "Şairin şiirin

⁷⁵ Sa'duddîn Mesûd b. Ömer et-Teftezânî, *el-Muṭavvel*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013), 380.

⁷⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 424.

⁷⁷ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 26.

⁷⁸ Firûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*, 162.

⁷⁹ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 34.

⁸⁰ Firûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*, 129.

⁸¹ Firûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*, 282.

kafiyesini, ona delalet edecek lafzı önceden hazırlayıp onun üzerine kurmasıdır".⁸² Bir başka ifadeyle irsâd, "Önceki sözün, sonrakine delalet etmesidir"⁸³ Bu tanımdan, kelimenin sözlük ve terim anlamı arasında münasebetin olduğu anlaşılmaktadır. Bu sanata *teshîm* adı da verilmektedir.⁸⁴ Hırnık'ın bahr-i vafir ölçüsünde söylediği şu iki beyit buna örnek teşkil etmektedir.⁸⁵

مِنْ غَيْرِ مَا فُحِّشَ يُجَاءُ بِهِ بِمَنَائِحِ الْمُهْرَاتِ وَالْمُهْرِ
هَذَا تَنَائِي مَا بَقِيَتْ لَهُمْ وَإِذَا هَلَكْتُ أَجَنِّي قَبْرِي

Onlar, arsızlığa yer vermeden eğlenirler.

Erkek ve dişi olarak doğan taylara sevinirler.

Yaşadıkça dilim onları böyle över.

Öldüğümde ise kabrim beni örter.

İkinci beytin ilk mısrasında yer alan "ما بَقِيَتْ *Yaşadığım müddetçe*" ifadesinden sonra ölümden söz edilmesi beklenmektedir. Şair bunu ikinci dizide "وَإِذَا هَلَكْتُ *eğer ölürsem*" ifadesiyle yansıtmıştır. Yani burada önceki sözün manası, sonrakine delalet etmiştir. Bu şiiri dinleyen kimse, ikinci beytin ilk mısrasındaki manayla birlikte birinci beytin kafiyesini de dikkate aldığı anda ikinci beytin kafiyesinin kabir sözcüğüyle biteceğini tahmin edebilmektedir. Çünkü iki beytin kafiyesi de râ harfiyle bitmektedir. Binaenaleyh burada irsâd sanatının yapıldığı bellidir.

4.1.8. İdmâc

Sözlükte "Bir şeyi elbiseye sarıp katlamak"⁸⁶ anlamına gelen bu kelime, terim olarak "Söz sahibinin bir mana için ifade edilen bir lafzın içine başka bir mana tazammun etmesidir."⁸⁷ Bu sözcüğün terim ve lügat anlamı arasında anlam ilişkisinin olduğu barizdir. Tanımdan anlaşıldığı üzere idmâcın yapıldığı yerde doğrudan ve zımnen olmak üzere iki anlam ortaya çıkmaktadır. Birincisi şairin asıl anlatmak veya vurgulamak istediği manadır. İkincisi ise asıl manadan çıkarılan başka bir mefhumdur. Bu sanat Hırnık'ın şiirine de yansımaktadır. O'nun bahr-i vâfir vezninde nazmettiği aşağıdaki beyitte olduğu gibi:⁸⁸

مِنْ غَيْرِ مَا فُحِّشَ يُجَاءُ بِهِ بِمَنَائِحِ الْمُهْرَاتِ وَالْمُهْرِ

Onlar, arsızlığa yer vermeden eğlenirler;

Erkek ve dişi olarak doğan taylara sevinirler.

Şair bu beyitte esasen, mensup olduğu kabilesinin menkıbe ve güzel vasıflarını öne çıkararak onların sevinç anlarında ölçüyü kaçırmadan vakarlı bir şekilde eğlendiklerini ifade

⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 3/206.

⁸³ İbn Ebi'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Misrî, *Tahrîrû't-Taḥbîr*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (Birleşik Arap Cumhuriyeti: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye, İhyâ'u't-Turâsi'l-İslâmî, ts.), 263.

⁸⁴ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr*, 263.

⁸⁵ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 31.

⁸⁶ Fîrûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*, 189.

⁸⁷ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr*, 449.

⁸⁸ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 31.

etmek istemiştir.⁸⁹ Beytin sibakı da bunu göstermektedir.⁹⁰ İkinci mısradaki “ بِمَنَائِحِ الْمُهْرَاتِ ” ifadesinden yan anlam ortaya çıkmaktadır. Bu anlam, şairin bağlı olduğu kavminin atlarının yavrulamasından mutluluk hissetmeleridir.

4.1.9. İstibâ'

İstif'âl babından olan bu kelime, sözlükte “bir kimsenin izini takip etmek” demektir. Bunun terim anlamı ise “Şairin veya herhangi bir söz söyleyen birinin övme, yerme yahut edebi konulardan herhangi bir manayı zikrettikten sonra aynı cinsten vasıfta ziyade ve mübalağanın gerektirdiği başka bir manaya yer vermesidir.”⁹¹ Birinin arkasından gitmek ile zikredilen bir manadan sonra aynı cinsten başka mananın zikredilmesi benzer durumdur. Binaenaleyh bu kavramın lügat ve terim anlamı arasında anlam ilişkisi bulunmaktadır. İstibâ' kelimesinin yerine *mudâ'af*, *müvecceh* ve *ta'lik* sözcükleri kullananlar da olmuştur. Tesmiyeler muhtelif olsa da konuyla ilgili verilen örnekler farklı değildir.⁹²

Câhiliyye döneminde yaşayan kadınların şiirlerinin çoğu mersiye türündendir. Bu şiirlerin çoğu zaman dolaylı olarak *methiye*, *hamaset*, *gazel*, *hiciv vb.* konuları da tazammun ettiği mülahaza edilmektedir. İstibâ' sanatının da hassaten medîh ve hicvin olduğu yerlerde tezahür etmesi beklenmektedir. Hâl böyle iken bu durumun Hırnik'ın şiirinde de görülmesi tabiidir. Nitekim o da câhiliyye dönemi kadın şairi olup şiirlerini büyük ölçüde mersiye türünden nazmetmiştir. O'nun, bahr-i tavîl ölçüsünde söylediği aşağıdaki şiirde istibâ' sanatı kullanılmıştır:⁹³

أَلَا ذَهَبَ الْحَلَالُ فِي الْقَفَرَاتِ وَمَنْ يَمَلُّ الْجَفَنَاتِ فِي الْجَحْرَاتِ
وَمَنْ يُرْجِعُ الرُّمَحَ الْأَصَمَّ كَعُوبُهُ عَلَيْهِ دِمَاءُ الْقَوْمِ كَالشَّقِرَاتِ

Hey dinleyin! Çöllerde yol alıp gitti kervan.

Yemek kaplarını kim dolduracak kıtlık olduğu zaman.

Uçları keskin olan mızrağı da kim geri getirecek?

Laleler misali üzerine bulaşmış düşmana ait kan.

Birinci beytin ikinci mısrasında şairin vefat eden kocası cömertlikle tavsif edilmiş, ikinci beyitte ise onun cesaretini anlatan kinayeli sözlere yer verilerek hamaset yapılmıştır. Her iki beyitte yer alan mana aynı cinsten olan hamasetin methiye türüdür. Buna göre burada yer verilen belâğî sanatının istibâ' olduğu aşikardır.⁹⁴ Hırnik'ın, Abd Amr'ı hicvettiği aşağıdaki beyitler de bu kabildendir:⁹⁵

⁸⁹ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 31.

⁹⁰ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 27-31.

⁹¹ İbn Hicce el-Hamevî, Takiyyuddîn Ebû Bekr b. Ali b. Abdullah, *Hizânetü'l-edeb*, thk. İsmâ Şikyû (Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilâl, 2004), 2/394.

⁹² İbn Ma'sûm, Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hüseynî el-Medenî, *Envârü'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, thk. Şakir Hadi Şükür (Necef: Matbaatu'n-Numan, 1969), 6/148.

⁹³ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 33.

⁹⁴ Bu beyitler, *mersiye* başlıklı altında örnek olarak verilmiştir. Burada farklı açıdan incelendiği için tekrar tercümesine yer verilmiştir.

⁹⁵ Şeyho, *Riyâdu'l-edeb*, 37.

أَبَا النَّخْبَاتِ آخِيَتِ الْمُلُوكَا أَلَا تَكَلَّتَكَ أُمُّكَ عَبْدَ عَمْرٍو
 وَلَوْ سَأَلُوا لِأَعْظِيَتِ الْبُرُوكَا هُمْ دَحُوكَ لِلْوَرَكَيْنِ دَحَا
 كَصِلِّ الرَّجْعِ مِرْهَرَهَا ضَحُوكَا فَيَوْمَكَ عِنْدَ مُومَسَةٍ هَلُوكِ

Annesiz kalasıca ey Abd Amr!

Onursuzun önde gideni! Hükümdarlarla bağ kurdun!

Seni itip bir hamlede yere serdiler.

Senden develerini de isteselerdi de hayır demezdin.

Gününü iffetsiz oynak kadınla birlikte geçirirsin.

Onun çaldığı ut, sırtıp duran su yılanını andırır.

Şair ilk iki beyitte hicvettiği muhatabına ürkeklik ve cesaretsizlik sıfatlarını isnat etmiş, sonraki beyitte ise onu edep ve iffete aykırılık teşkil eden davranışlarda bulunmakla suçlayarak istitbâ' yapmıştır. Şairin muhatabını nitelendirdiği her iki vasfın manası aynı cinsten olan hicvidir.

4.2. el-Muhassinâtu'l-lafziyye/Sözü Süslendiren Sanatlar

Bed'î ilminde *el-Muhassinâtu'l-lafziyye*, adından da anlaşıldığı gibi lafza süs katan sanatlardır. Bunlar sözü güzelleştirmesinin yanında onun, insanın haz duyup hoşlandığı müzikal ve ahenkli bir söz olmasını da sağlamaktadır.⁹⁶ Zaten şiiri şiir kılan temel özelliklerinden biri de mana derinliklerinin yanı sıra lafız estetiği ve inceliğidir.⁹⁷ Klasik şiirin aruz vezniyle yazılması bunun bariz göstergesidir. Nitekim aruz ilmi şiirin yapısal yönünü ele alan bir disiplindir.⁹⁸ Bu sanatlar birkaç tane olup el-muhassinâtu'l-ma'neviyye'ye nazaran daha azdır.⁹⁹ Çalışmamızda, bu sanatlardan Hırnık'ın şiirinde kullanılan ele alınmıştır.

4.2.1. Cinâs

جَانَسَ fiilinin mastarı olup *cins* kelimesinden iştikak olunan bu kavram, sözlükte "müşabehet" ifade etmektedir.¹⁰⁰ Buna *tecnîs*, *mücânese* ve *tecânüs* gibi muhtelif adlar da verilmiştir.¹⁰¹ Cinâsın terim anlamı ise "iki kelimenin birbirine lafzen benzemesi anlamca birbirinden ayrılmasıdır."¹⁰² Bu kavramın hem sözlük hem de terim anlamında müşabehet söz konusu olması hasebiyle ikisinin de aralarında anlam münasebetinin olduğu açıktır. Cinâs bazı açıdan birkaç kısma ayrılmaktadır.¹⁰³ Genelde tam ve nâkıs olmak üzere iki çeşittir:¹⁰⁴ Tam cinâs; lafızların harf, sayı, tertip ve hareke bakımından birbirine mutabık olmasıyla sağlanmaktadır. Nâkıs cinâs ise mezkûr dört uyumdan birinin eksik olması ile

⁹⁶ Muhammed Tuncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 769.

⁹⁷ İbn Reşîk, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, 1/119.

⁹⁸ İn'âm Fevâl 'Akkârî *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-belâğa* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014), 606-607.

⁹⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 539-542.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/43 Ş

¹⁰¹ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, 1/97.

¹⁰² İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, 1/97; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 102.

¹⁰³ Geniş bilgi için bk. Teftezânî, *el-Muṭavvel*, 682-688.

¹⁰⁴ Teftezânî, *el-Muṭavvel*, 682.

gerçekleşen cinastır.¹⁰⁵ Hırnık'ın şiirinde sadece nâkıs cinas bulunmaktadır. Aşağıdaki şiir buna örnektir:¹⁰⁶

فَهَلَّا إِبْنَ حَسْحَاسٍ قَتَلْتَ وَمَعْبَدًا هُمَا تَرَكَكَ لَا تَرِيشُ وَلَا تَبْرِي
هُمَا طَعَنَّا مَوْلَاكَ فِي عِظْفِ صُلْبِهِ وَأَقْبَلْتَ مَا تَلْوِي عَلَى مَحَجَّرٍ تَجْرِي

Bu beyitte yer alan ve anlamca birbirinden farklı olan *يَنْتَرِي* *yontmak* ve *يَجْرِي* *yürümek* kelimeleri arasında lafız benzerliği söz konusudur. Her ikisi de harf sayısı, harf sıralaması ve hareke bakımından birbirine uyumludur. Aralarında sadece bir tane harf farklılığı bulunmaktadır; birinci sözcükte *cîm*, ikincisinde ise *bâ* harfidir. Dolayısıyla burada yapılan cinâs nakıs cinastır.

4.2.2. Muvazene

وَأَرْنَ filinin mastarı olan bu kelime sözlükte “karşılaştırma, mükafatlandırma ve dengeleme” anlamındadır.¹⁰⁷ Şiir ve edebiyattaki anlamı ise “Beytin iki dizedeki son iki kelimesinin aynı vezinde olmasıdır.”¹⁰⁸ Bu belâğî sanat Hırnık'ın şiirinde de görülmektedir. Aşağıda bahr-i vâfir vezinde nazmedilen beyitte olduğu gibi:¹⁰⁹

أَلَا دَهَبَ الْخُلَالُ فِي الْقَفَرَاتِ وَمَنْ يَمَلَأُ الْجَفَنَاتِ فِي الْحَجَرَاتِ

Bu beytin mısralarının sonunda zikredilen *الْقَفَرَاتِ* ve *الْحَجَرَاتِ* kelimeleri aynı ahenktedir. Dolayısıyla burada muvazene sanatının yapıldığı kuşkusuzdur. Araştırıldığımız kadariyle Câhiliyye dönemi kadınların şiirlerinde bu sanata birkaç yerde rastlanmaktadır. Mezûr sanatın genelde şiirin ilk beytinde belirmesi ise oldukça dikkat çekicidir. Bu durum Hırnık'ın iki beyitten oluşan söz konusu şiirine de yansımaktadır.¹¹⁰

Sonuç

Hırnık'ın şiirinde işlenen ana temalar, mersiye ve hicviyedir. Hırnık'ın şiirinin özelinde her iki konu arasında sıkı bir münasebet vardır. Nitekim bu şiirlerin ortaya çıkmasının arkasında yatan faktör, o dönemde ağıt yakma kültürünün yaygın olmasıdır. Mersiyeyle ölen kimsenin matemi yapılırken, hicivle katilleri kınama ve onlardan intikam alma hedeflenmiştir.

Hırnık'ın şiirinde Bedî' sanatlarından daha çok muhassinat-ı maneviyye/manayı süsleyen sanatlara yer verilmiştir. Farklı aruz vezinlerinde nazmedilen Hırnık'ın şiirlerinin çoğu bahr-i vâfir ölçüsündedir. Hırnık'ın şiirinin örnekleminde olduğu gibi Arap atasözünün bazı yerlerde şiirlere dercedildiği dikkati çekmektedir. Onun şiirlerinde görüldüğü şekilde edebi sanatların lügat ve terim anlamları arasında genel olarak anlam ilişkisi bulunmaktadır. Hırnık'ın şiirlerinde mülâhaza edildiği üzere genellikle mersiye ve hicviye şiirlerinin kabileler arasında meydana gelen savaşların sonucunda ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Hırnık'ın şiirinden hareketle hicvin yapı taşlarını oluşturan temel etkenin kabilecilik ve asabiyet anlayışının olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ Tuncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edebe*, 329.

¹⁰⁶ Bu beyitlerin çevirisi hiciv bahsinde yapılmıştır.

¹⁰⁷ 'Akkârî *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-belâğa*, 661.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, 1/291; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, 6/221

¹⁰⁹ Bu beyitlerin çevirisine mersiye bahsinde yer verilmiştir.

¹¹⁰ Kureydî, *Eş'aru nisâi'l-Câhiliyye*, 34, 45, 54, 57, 66, 70, 72, 73, 77, 82, 98, 114, 131, 147, 154, 162, 165.

Hırnık'ın şiirinde manaya güzellik katan bedi sanatlardan tıbâk, mübalağa, iltifât, tevriye, cem', itilâf, irsâd, idmâc, ve istitbâ' işlenmiştir. Lafzı süslendiren sanatlardan ise sadece cinâs ve muvazene sanatları görülmektedir. Bunlardan tıbâk sanatı, Hırnık'ın mersiye konulu şiirinde işlenmiş olup hakiki anlamda kullanılmıştır. Öte yandan Hırnık'ın şiirinde aklen mümkün olan mübalağa şekline yer verilmiştir. Dolayısıyla onun söylediği şiirin genel anlamda hayalden ari olduğu anlaşılmaktadır. Bu da esasen hayal ürünü olan şiirin, içerdiği konuya bağlı olarak bu vasıftan sıyrılabileceğini göstermektedir. Hırnık'ın şiirinde işlenen ana temalar, az çeşitlidir.

Hırnık'ın şiirlerinin örnekleminde olduğu gibi mersiye konulu şiirde bazen vefat edenin ismi zikredilmekte bazen de sadece vasıflarına yer verilmektedir. Hırnık'ın Kulâb Savaşında katledilen eşi ve çocukları için mersiye söylerken onların vadedilen zamanda öldüklerini ifade etmesi, bir yandan İslamiyet'ten önce de kader inancının mevcudiyetini, diğer yandan şairin bu inançla kendisini teselli ettiğini göstermektedir. Hırnık'ın şiirinden hareketle Câhiliyye dönemi kadınının, şiirini bir olay üzerine nazmettiği anlaşılmaktadır.

Edebiyatta kullanım açısından bakıldığında el-Muhassinâtu'l-ma'neviyye (anlamsal bedî' sanatları), el-muhassinâtu'l-lafziyye (sözel bedî' sanatları)nın yaklaşık dört katıdır. Hırnık'ın şiirinde de belâğî sanatlardan daha çok el-muhassinâtu'l-ma'neviyye olduğu görülmektedir. Bu durum şiirin lafızdan çok, manayla değer kazandığının göstergesidir.

Kaynakça

- Abdulhamit, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-luğal-Arabiyye el-Mu'âsıra*. 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2008.
- Ali, Cevvâd. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab, kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Atik, Abdulaziz. *İlmu'l-bedî'*. Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.
- Ayyıldız, Esat. "El-Hansâ' Bint 'Amr: Eski Arap Şiirinde Öncü Bir Mersiye Şairi Hanım" *Mütefekkir* 7/13 (Haziran 2020), 201-224.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hzînetü'l-edeb*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz. *Mu'cemu me'sta'cem*. Thk. Mustafa es-Sekkâ, 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts.
- Câd el-Mevlâ Muhammed Ahmed vd. *Eyyamülarab fi'l-cahiliye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Kitâbü'l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Cubûrî, Yahya. *eş-Şi'ru'l-Câhilî Hasâisu ve Fünûnuhû*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Durmuş, İsmail. "Hiciv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/447-449. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/144,154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû Hilâl el-Askerî, Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü's-Şinâ'ateyn: el-kitâbe ve's-şî'r*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Unsuriyye, 1998.
- Ergül, Aysel. *Cahiliye döneminde şiir ve kadın şairler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Fadl, Afaf Mohamad. *Câhiliye Dönemi Kadın Şairlerinin Şiirleri Bağlamında Câhiliye'de Kadın İmajı*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Fahûrî, Hanna. *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*. Beyrut: Matbaatu'l-Bulisiyye, ts.
- Fevvâl 'Akkârî, İn'âm. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.

- Fîrûzâbâdî, Ya'kûb. *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011.
- Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-Ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Semerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Müessesâtu'l-A'lemî, 1988.
- Hasan, Amal İzzuddîn. *Anâsîru'd-dirâseti'l-fenniyye âmmeten ve fî şî'ri Leylâ el-Ahyeliyye hâssaten*. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Hâşimî, Aḥmed. *Cevâhiru'l-belâğa*. Thk. Muḥammed et-Tuncî. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Me'ârif Nâşirûn, 2015.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996.
- Ḥırnık bint Bedr bint Hîfân. *Divanu Ḥırnık*. Thk. Yûsra Abdülgani Abdullah. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Ḥırnık bint Bedr bint Hîfân. *Dîvânu Şî'ri'l-Ḥırnık*. Thk. Hüseyin Nassâr. Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1996.
- İbn Ebî'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülâzîm b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısırî. *Taḥrîrû't-Taḥbîr*. Thk. Hafnî Muhammed Şeref. Birleşik Arap Cumhuriyeti: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, ts.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nisâbûrî. *Müşkilü'l-ḥadîş ve beyânüh*. Thk. Mûsâ Muhammed Ali. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- İbn Hicce el-Hamevî, Takiyyuddîn Ebû Bekr b. Ali b. Abdullah. *Ḥizânetü'l-edeb*. Thk. İsam Şikyû. 2 Cilt. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilâl, 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vilü müşkili'l-Ḥur'ân*. Thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vilü muḥtelifi'l-ḥadîş*. Dimaşk, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Ma'Sûm, Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hüseyinî el-Medenî. *Envârü'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. Thk. Şakir Hadi Şükür. 7 Cilt. Necef: Matbaatu'n-Numan, 1969.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerrem b. Alî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Kayrevânî. *el-'Umde fî meḥâsini'ş-şî'r ve âdâbih*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981.
- İbn Rifâa, Zeyd b. Abdullah b. Mesûd. *el-Emsâl*. Dimaşk: Daru Saduddin, 2002.
- İbnu'l-Mu'tezz, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed. *el-Bedî'*. Thk. İrfan Mutarrîcî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 2012.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Meselü's-Sâir fî edebi'l-kâtibi ve'ş-şâir*. Thk. Ahmed el-Hüfî-Bedvî Tabâne. 4 Cilt. Kahire: Daru Nahdati Mısır, ts.
- İşler, Emrullah. "Tarafe b. Abd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/14. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kaya, Mahmut. "Hitabet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kehhâle, Ömer Rıdâ. *A'lâmu'n-nisâ' fî âlemi'l-'Arab ve'l-İslâm*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Koçak, A. Yaşar. "Şair Câriyeler". *Şarkiyat Mecmuası Dergisi* 9 (Aralık 2006), 35-44.
- Kureydî, Abdülâlim. *Eş'âru nisâ'i'l-Câhiliyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2019.
- Luvîs Şeyḥo, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Ya'kûb el-Yesûî. *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*. Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Mürselîn el-Yesuiyyîn, 1890.
- Luvîs Şeyḥo, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Ya'kûb el-Yesûî. *Riyâdu'l-edeb fî merâsî şevâ'iru'l-'Arab*. Beyrut: el-Matba'atu'l-Katolikiyye li'l-âbâi'l-yasû'ıyyîn, 1897.

- Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saïd el-Horasânî el-Bağdâdî. Eş'ârü'n-nisâ'. Thk. Sâmî Mekkî el-Ânî - Hilâl Nâcî. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1995.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullâh Mahmûd 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2002.
- Müberraîd, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 1997.
- Oruç, Nurullah. *Câhiliyye Döneminde Kadın Şairler Ve Şiirleri*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2024.
- Ögmüş, Harun. *Câhiliyye Döneminde Araçlar Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumuna ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Râfiî, Mustafâ Sâdik. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2008.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Muhammed. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Thk. Abdulhamîd el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Smyth, William. "Retorik ve Belâgat İlmi: Hıristiyanlık ve İslâm". çev. Abdullah Yıldırım. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2013), 167-179.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa*. Thk. Fuâd Ali Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1998.
- Şâttbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-el-Girnehî. *el-Muvâfakât*, Thk. Meşhûr b. Hasan. 6 Cilt. Kahire: Dâru İbn Affân, 1997.
- Şulul, Edibe. *Arap Edebiyatı Kadın Şairlerinden el-Hansâ'nın Edebi Kişiliği ve Şiirlerinin Tahlili*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hacer, 2001.
- Teftezânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Mu'tavvel*. Thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- Tuncî, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal f'l-edeb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1999.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Küveyt: Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. Thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1998.